

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЗЛОВЖИВАНЬ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ

TRANSFORMATION OF PROCEDURAL RIGHTS ABUSES

Ткачук А.О., д.філос. в гал. права,
доцент кафедри цивільного процесу

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

orcid.org/0000-0002-3380-2427

У статті на основі судової практики проаналізовано прояви недобросовісної поведінки учасників судового процесу, що порушують принцип неприпустимості зловживання процесуальними правами, закріплений статтею 44 Цивільного процесуального кодексу України, а також розглянуто вживані судами заходи попередження можливих зловживань у вигляді додаткових роз'яснень сторонам їхніх прав та обов'язків у процесі; заходи, передбачені частиною третьою статті 44 ЦПК України: залишення без розгляду або повернення скарги, заяви, клопотання; заходи процесуального примусу за їх вчинення, такі як попередження, штраф. З урахуванням кількісних показників за юрисдикційним та інстанційним критеріями відображена тенденція збільшення кількості постановлених рішень, у яких вирішувалося питання про зловживання процесуальними правами. Наведено приклади можливих зловживань процесуальними правами, зокрема: неодноразове подання аналогічних (ідентичних) позовних заяв (маніпуляцій автоматизованим розподілом справ між суддями), заяв (наприклад, заяв про відвід), необґрунтованих клопотань про відкладення розгляду справи, зупинення провадження у справі, оголошення перерви в судовому засіданні, про призначення експертизи, оскарження очевидних судових рішень, неотримання апелянтом ухвали суду про залишення апеляційної скарги без руху (маніпулювання строками для вчинення процесуальних дій), зловживання правом на подання доказів, приховування важливого доказу, що може плинати на встановлення обставин справи, неявка до суду, недобросовісне використання інституту поновлення процесуальних строків без належних на те підстав, зловживання представництвом. Встановлено, що метою вчинення таких дій є уникнення відповідальності, створення перешкод, збільшення витрат іншій стороні, безпідставне, недобросовісне затягування та перешкоджання судового розгляду цивільної справи чи виконання судового рішення, що призводить до порушення законних прав іншої сторони судового процесу. Звертається увага на трансформації видів зловживань та необхідності виявлення судами їх характерних проявів, а також на потребі здійснення Верховним Судом подальшої уніфікації останньої судової практики у питаннях протидії зловживанню процесуальними правами.

Ключові слова: судовий процес, учасник цивільної справи, зловживання процесуальними правами, порушення законних прав, заходи процесуального примусу.

The article analyzes based on judicial practice the manifestations of dishonest behavior of participants in the proceedings which violate the principle of inadmissibility of abuse of procedural rights enshrined in Article 44 of the Civil Procedure Code of Ukraine as well as considers the measures taken by the courts to prevent possible abuses in the form of further clarification of the procedural rights and obligations to the parties; measures embodied in Part 3 of Article 44 of CPC of Ukraine: dismissing or returning the complaint, application, petition; coercive appropriate procedural measures as warning or fine. Taking into account quantitative indicators according to jurisdictional and instance criteria an upward tendency of the number of issued decisions concerning abuse of procedural rights is reflected. Examples of possible abuses of procedural rights, including: repeated submission of similar (identical) claims (manipulation of the automatic distribution of cases between judges), applications (for example, a motion for recusal), unfounded applications on postponement of the proceedings, suspension of the proceedings, announcing break at a court hearing, appointment of expertise, appeal against obvious court decisions, appellant's failure to receive a court ruling to take no action on the appeal (manipulation of the deadlines for proceedings), abuse of the right to present evidence, concealment of crucial evidence that may affect the establishing of the circumstances of the case, failure to appear in court, misuse of the institution of renewal of procedural deadlines without due grounds, abuse of representation are given. It has been established that the purpose of committing such actions is to avoid responsibility, creation of barriers, increase the costs of other party, unfounded, bad faith dilatory and obstruction of civil trial or the execution of the judgment that leads to a violation of the legal rights of the other party in proceedings. Attention is drawn to transformation of types of abuses and the need for courts to identify their characteristic manifestations as well as the need for the Supreme Court to further unification of judicial practice in matters of combating the abuse of procedural rights.

Key words: proceedings, party to legal proceedings in civil case, abuse of procedural rights, a violation of the legitimate rights, coercive procedural measures.

Останні редакції процесуальних законів, у тому числі Цивільний процесуальний кодекс України (далі – ЦПК) [1], запровадили кілька важливих новел у судовому процесі, зокрема, офіційно закріпивши принцип неприпустимості зловживання процесуальними правами. Це означає, що закон тепер прямо забороняє певні недобросовісні дії учасників судового процесу та визначає способи боротьби з ними. Такий крок продемонстрував прагнення українського законодавства покращити якість правосуддя, зобов'язавши сторони та їхніх представників діяти добросовісно під час розгляду цивільних справ. Судова практика миттєво відреагувала на можливість убезпечити процес від недобросовісної поведінки у суді. Починаючи з 2017 року лише Верховним Судом було постановлено 81567 процесуальних рішень, у яких вирішувалося питання про наявність чи відсутність зловживань процесуальними правами. У цивільних справах таких рішень касаційним цивільним судом ухвалено майже 32 тисячі, а судами усіх юрисдикцій та інстанцій, за виключенням кримінальної, – більше 843 тисяч. При розгляді цивільних справ питання про зловживання правами обговорювалося у більш як 473 тисячах рішень. Різниця

разюча з попереднім восьмирічним періодом. За період з 2009 по 2017 рік таких рішень у цивільних справах судами усіх інстанцій було близько 25 тисяч, а в усіх юрисдикціях, за виключенням кримінальної, разом – 111829 [2].

Так, наприклад, у справі № 204/682/21 Велика Палата Верховного Суду вказала, що неодноразове подання зазначених аналогічних (ідентичних) заяв до Великої Палати Верховного Суду є зловживанням заявником його процесуальним правом. Тому Велика Палата Верховного Суду застосувала до цих заяв наслідки, передбачені частиною третьою статті 44 ЦПК. Разом з тим, хоча Велика Палата Верховного Суду і звернула увагу заявника на те, що суд повноважний застосовувати захід процесуального примусу, а саме стягнення в дохід державного бюджету з відповідної особи штрафу у сумі до від 0,3 до трьох розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб (частина четверта статті 44, пункт 2 частини першої статті 148 ЦПК), тобто від 681 грн до 6810 грн (стаття 7 Закону України «Про Державний бюджет України на 2021 рік»), однак такий штраф на особу не наклала [3]. Подібні підходи можна вважати превентивним заходом – попередженням.

В іншій справі (№ 824/83/19) Касаційний цивільний суд враховуючи, що відводи було заявлено після відхилення клопотань про відкладення розгляду справи, зупинення провадження у справі, оголошення перерви в судовому засіданні визнає, що такі дії спрямовані на безпідставне затягування та перешкоджання розгляду справи, що згідно з пунктом 1 частини другої статті 44 ЦПК є зловживанням процесуальними правами [4].

Питання про наявність чи відсутність зловживання процесуальними правами, їх ознаки та відповідальність у зв'язку зі зловживанням суди першої інстанції усіх юрисдикцій протягом останніх років вирішували більше ніж 841 тисячу разів.

Зокрема, суд у справі № 394/679/19 вважав, що повторне клопотання представника позивача про відкладення розгляду справи є безпідставним, необґрунтованим та таким, що свідчить про намагання представником позивача затягнути судовий розгляд цивільної справи з надуманих підстав. При цьому, суд виходив з того, що справа перебуває в провадженні суду близько року, розгляд справи за клопотання представника позивача відкладався неодноразово, так такі клопотання заявлялися представниками позивача 6 разів [5].

Такі дії сторін доцільно кваліфікувати як *недобросовісне затягування розгляду справ шляхом подання безпідставних клопотань, заяв про відвід, оскаржень очевидних судових рішень* (пункт 1 частини 2 статті 44 ЦПК).

Факт неотримання апелянтом ухвали суду про залишення без руху апеляційної скарги, яка направлялась йому три рази за адресою, яка вказана ним же в апеляційній скарзі, у справі № 686/19217/23 суд розцінив як недобросовісність апелянта і свідчення про його небажання захищати свої процесуальні права та зловживання правом на апеляційне оскарження, направленим на навмисне затягування розгляду справи, що призводить до порушення прав іншої сторони, оскільки рішення суду не може набрати законної сили [6].

Такі обставини можна вважати *маніпулюванням строками для вчинення процесуальних дій з метою уникнення відповідальності або створення перешкод іншій стороні* (пункт 1 частини 2 статті 44 ЦПК).

Про *неподання, умисне приховування важливого доказу, що могло вплинути на встановлення обставин справи* йшлося, наприклад, у рішенні Придніпровського районного суду міста Черкаси від 23 квітня 2024 року у справі № 711/2278/23 [7].

В іншій справі (№ 204/3364/21) метою повторного подання позовної заяви, на думку суду, була *маніпуляція автоматизованим розподілом справи між суддями, та така дія підпадає під ознаки зловживання правом*, визначеним у п. 2 ч. 2 ст. 44 ЦПК. Отже, подання позивачем даного позову суд розцінив як зловживання наданими процесуальними правами [8].

В суді першої інстанції у справі № 265/4651/20 особа обрала тактику уникнення від виконання взятих на себе

зобов'язань шляхом подання клопотань про застосування строків позовної давності до відповідних правовідносин, однак, зрозумівши, що позивачем не порушені строки позовної давності звернення до суду, вдався до затягування справи шляхом неявки до суду, системним перенесенням справи, а врешті почав клопотати про призначення експертизи, що свідчить про зловживання своїми процесуальними правами [9].

Такий приклад як у справі 757/23700/15-ц свідчить про випадки *оцінки судами обґрунтованості клопотань про проведення експертиз і визначення чи мають такі клопотання на меті затягування процесу або збільшення витрат іншої сторони* [10].

Проводячи дослідження за темою трансформації зловживань процесуальними правами, виявлено також випадки недобросовісного використання інституту поновлення процесуальних строків без належних на те підстав, зловживання правом на подання доказів, зловживання правом на оскарження, зловживання представництвом.

В окремих випадках суди вживали *заходів для попередження можливих зловживань, додатково роз'яснюючи сторонам права та обов'язки у процесі*. «Важливо, щоб особа, яка заявляє клопотання про забезпечення позову, мала на меті не зловживання своїми процесуальними правами, порушення законних прав відповідного учасника процесу, до якого зазначені заходи мають бути застосовані, а створення умов, за яких не існуватиме перешкод для виконання судового рішення, визначаючи окремі критерії зловживання процесуальними правами» – вказав Касаційний цивільний суд у постанові від 30 жовтня 2023 року у справі 369/13599/14 [11].

Підсумовуючи, запровадження чітких критеріїв, які дозволяють ідентифікувати певну процесуальну поведінку учасників судочинства як зловживання процесуальними правами, встановлення відповідальності (засобів процесуального примусу) для попередження подібних випадків, дозволяє сторонам і судам забезпечувати спрямування процесуальної діяльності на виконання завдань визначених статтею 2 ЦПК. У той же час, судова практика останніх років демонструє різке збільшення випадків реагування у судових рішеннях на випадки зловживання процесуальними правами, що свідчить як про активізацію судової діяльності з метою попередження випадків зловживання, так і про збільшення таких проявів з боку учасників процесу. Відтак, відбувається трансформація видів зловживань як наслідок виявлення судами характерних проявів, визначених статтею 44 ЦПК.

Інтереси справедливого, ефективного і швидкого вирішення цивільних справ вимагають також більш активної ролі Верховного Суду щодо уніфікації судової практики у питаннях протидії зловживанню процесуальними правами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 20.12.2025).
2. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/>.
3. Ухвала Великої Палати Верховного Суду від 20.04.2021 р. у справі № 204/682/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96503151>.
4. Ухвала Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 16.12.2019 р. у справі № 824/83/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86468315>.
5. Рішення Новоархангельського районного суду Кіровоградської області від 18.06.2020 р. у справі № 394/679/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89879443>.
6. Ухвала Хмельницького апеляційного суду від 04.03.2024 р. у справі № 686/19217/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117422240>.
7. Рішення Придніпровського районного суду міста Черкаси від 23.04.2024 р. у справі № 711/2278/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118811111>.
8. Ухвала Красногвардійського районного суду м. Дніпропетровська від 14.05.2021 р. у справі № 204/3364/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97773228>.
9. Ухвала Ленінського районного суду м. Дніпропетровська від 30.07.2024 р. у справі № 265/4651/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120708957>.
10. Ухвала Київського апеляційного суду від 22.10.2020 р. у справі № 757/23700/15-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92381154>.
11. Ухвала Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 30.10.2023 р. у справі № 369/13599/14-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114552416>.

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 12.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025